

## Στρατιωτικές εξελίξεις στην ελληνιστική Σπάρτη: η σπαρτιατική επανάσταση

Στα μέσα του 3<sup>ου</sup> π.Χ. αιώνα η Σπάρτη ήταν σκιά του παλιού εαυτού της. Πολιτικά ήταν περιθωριοποιημένη, στρατιωτικά ήταν ανίσχυρη και στο εσωτερικό της είχε μεγάλα κοινωνικά προβλήματα. Το μεγαλύτερο πρόβλημά της ήταν βεβαίως το δημογραφικό, η ολιγανθρωπία, όπως πολύ εύστοχα είχε επισημάνει ο Αριστοτέλης. Ταυτόχρονα όμως η Σπάρτη είχε εξελιχθεί σε μια πλουτοκρατική κοινωνία 700 Σπαρτιατών, από τους οποίους μόλις οι 100 είχαν γη και κλήρο και οι περισσότεροι ήταν χρεωμένοι στους 100 προνομιούχους.

Και ενώ η επικράτεια της Σπάρτης είχε πλέον περιοριστεί μέσα στα όρια της Λακωνίας, μια νέα ανερχόμενη δύναμη, η Αχαϊκή Συμπολιτεία, πρόβαλε με ηγεμονικές αξιώσεις στην Πελοπόννησο. Με αυτά τα δεδομένα οι προοπτικές για τη Σπάρτη ήταν εξαιρετικά δυσώπνες. Για να τις αποτρέψουν, οι τελευταίοι ηγέτες της Σπάρτης δεν δίστασαν να εφαρμόσουν επαναστατικές κοινωνικο-πολιτικές μεταρρυθμίσεις ώστε να ισχυροποιήσουν την πατρίδα τους και να της ξαναδώσουν τη χαμένη της ακτινοβολία.

Σκοπός αυτής της ανακοίνωσης είναι, μέσα από την εξέταση των πολιτικών και ιδιαίτερα των στρατιωτικών εξελίξεων της περιόδου, ναδειχθεί ότι οι μεταρρυθμίσεις αυτές δεν ήταν αποσπασματικές, αλλά εντάσσονταν στα πλαίσια ενός ενιαίου ιδεολογικού κινήματος, και στη συνέχεια να γίνει μια αποτίμηση του.

Όλα ξεκίνησαν το 241 π.Χ. με τον Ευρυπωντίδη βασιλιά Αγί Δ'. Αυτός πρώτος συνέλαβε ένα ολοκληρωμένο πρόγραμμα προκειμένου να θεραπεύσει τα χρόνια προβλήματα της πατρίδας του. Το πρόγραμμά του περιλάμβανε τα εξής δύο σκέλη:

Το πρώτο ήταν η αύξηση του αριθμού των Σπαρτιατών με την ένταξη στο πολιτικό σώμα περιοίκων και υπομειόνων. Αυτό συνεπαγόταν αναδασμό της γης, έτσι ώστε οι νέοι πολίτες να αποκτήσουν κλήρο. Επίσης συνεπαγόταν και διαγραφή των χρεών. Ας σημειωθεί ότι «γης αναδασμός» και «χρεών αποκοπή» ήταν δύο βασικά ζητούμενα όχι μόνο των Σπαρτιατών αλλά και όλου του φτωχού πληθυσμού της Πελοποννήσου.

Το δεύτερο σκέλος αφορούσε στον εκσυγχρονισμό του στρατού, με έμφαση στην ανασύσταση της παραμελημένης αγωγής.

Ο Άγις δεν κατόρθωσε να εφαρμόσει το πρόγραμμά του. Η πλουτοκρατία που εκπροσωπείτο από τον Αγιάδη βασιλιά Λεωνίδα τον Β' και τους εφόρους, αντέδρασε και πέτυχε την φυσική του εξόντωση. Επρόκειτο για ένα σημαντικό πλήγμα στον θεσμό της διπλής βασιλείας, καθώς για πρώτη φορά στην ιστορία της Σπάρτης ένας βασιλιάς της καταδικαζόταν σε θάνατο.

Κατά μια ειρωνεία της τύχης, αυτός που εφάρμοσε τις επαναστατικές μεταρρυθμίσεις του Άγι ήταν ο γιός του βασιλιά Λεωνίδα ο Κλεομένης Γ'. Μη θέλοντας όμως να έχει την κατάληξη του Άγι, ο Κλεομένης κινήθηκε μυστικά και φρόντισε πρώτα να ισχυροποιήσει τη θέση του. Όταν το πέτυχε, προχώρησε σε αιματηρό πραξικόπημα σκοτώνοντας μεταξύ άλλων τους 4 από τους 5 εφόρους. Προκειμένου δε να εδραιώσει πλήρως την εξουσία του, ο Κλεομένης προχώρησε σε δύο ριζοσπαστικές κινήσεις: κατήργησε τον θεσμό των Εφόρων και υποσκέλισε τον άλλο βασιλικό Οίκο, ανεβάζοντας ως δεύτερο βασιλιά τον αδελφό του Ευκλείδα. Κύριος πλέον της κατάστασης ο Κλεομένης έθεσε σε εφαρμογή τις μεταρρυθμίσεις του. Τα αποτελέσματα ήταν άμεσα: ο αριθμός των Σπαρτιατών οπλιτών αυξήθηκε στους 4.000. Εκτός από την ανασύσταση της αγωγής, οι νέοι οπλίτες εκπαιδεύτηκαν και στη χρήση της σάρισας. Έτσι η οπλική φάλαγγα εκσυγχρονίστηκε σε μακεδονικού τύπου φάλαγγα η οποία

περιλάμβανε βαθύτερους και πυκνότερους σχηματισμούς, και χρήση της εξάμετρης σάρισας. Σύντομα οι νέες αυτές τακτικές θα δοκιμάζονταν στο πεδίο της μάχης με μεγάλη επιτυχία.

Υπό την εμπνευσμένη καθοδήγηση του Κλεομένη, ο ενισχυμένος και εκσυγχρονισμένος σπαρτιατικός στρατός υπερίσχυσε κατά κράτος σε όλες τις συγκρούσεις με τις δυνάμεις της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Ο Κλεομένης έθεσε σύντομα στον έλεγχό του την Αρκαδία, την Κόρινθο, το Άργος, και ένα μεγάλο μέρος της Αχαΐας. Οι Αχαιοί ζήτησαν να έλθουν σε διαπραγματεύσεις, και τότε εκείνος αξίωσε την ηγεμονία της Πελοποννήσου. Όμως ο αρχηγός της Συμπολιτείας Άρατος +απευθύνθηκε για βοήθεια στη Μακεδονία και η πλάστιγγα έγρειπε εις βάρος της Σπάρτης. Η αλλαγή των συσχετισμών, στέρησε από τον Κλεομένη και ένα μέρος των υποστηρικτών του στην Πελοπόννησο. Ένα μεγάλο μέρος των φτωχών στρωμάτων του πληθυσμού, είχε ελπίσει ότι ο Κλεομένης θα εφάρμοζε και στις άλλες πόλεις «γης αναδασμό» και «χρεών αποκοπή», όπως είχε κάνει στη Σπάρτη. Όταν διαπίστωσαν ότι οι μεταρρυθμίσεις του περιορίζονταν μόνο στην σπαρτιατική κοινωνία, τον εγκατέλειψαν, με κορυφαίο παράδειγμα το Άργος. Ο Κλεομένης βρέθηκε σύντομα σε δεινή θέση. Προκειμένου να αντιμετωπίσει τη νέα αυτή πρόκληση απευθύνθηκε στους είλωτες. Δεν δίστασε να απελευθερώσει 6.000 είλωτες και να τους εντάξει στο στρατό του. Δύο χιλιάδες από αυτούς, προφανώς οι πιο εύρωστοι, ενίσχυσαν την σπαρτιατική φάλαγγα. Φυσικά ο Κλεομένης δεν ενέταξε τους είλωτες στο πολιτικό σώμα της Σπάρτης. Η απελευθέρωσή τους ήταν ένα μέτρο έκτακτης ανάγκης και τίποτα περισσότερο.

Η μεγάλη μάχη δόθηκε τελικά στη Σελλασία το 222. Παρά τα προβλήματά του, ο Κλεομένης πέτυχε να συγκεντρώσει εκεί 20.000 άνδρες, από τους οποίους οι μισοί ήσαν βαρύ πεζικό. Επρόκειτο ασφαλώς για ένα εντυπωσιακό επίτευγμα, αν αναλογισθούμε ότι η τελευταία αναφορά ανάλογης σπαρτιατικής δύναμης ήταν δυόμιση αιώνες πριν, στην μάχη των Πλαταιών. Όμως και πάλι ο σπαρτιατικός στρατός υστερούσε έναντι των αντιπάλων του. Η συνασπισμένη δύναμη του Μακεδόνα μονάρχη Αντίγονου του Δώσωνα έφθανε τους 30.000 άνδρες και από αυτούς οι 13.000 Μακεδόνες της φάλαγγας, δηλαδή το καλύτερο πεζικό της εποχής. Στη σύγκρουση που ακολούθησε η αριθμητική υπεροχή των Μακεδόνων υπερίσχυσε και η σπαρτιατική φάλαγγα κυκλώθηκε και εξοντώθηκε. Η μάχη της Σελλασίας είναι μία από τις μεγαλύτερες καταστροφές στην ιστορία της Σπάρτης και οπωσδήποτε έθεσε τέρμα στα φιλόδοξα σχέδια του Κλεομένη.

Όχι όμως και των διαδόχων του. Τρία μόλις χρόνια μετά την καταστροφή τη Σελλασίας, ο διάδοχος του Κλεομένη Λυκούργος επιχείρησε να ανακτήσει το χαμένο έδαφος. Ασφαλώς όμως, η ποιότητα του στρατού του δεν είχε σχέση με εκείνη του Κλεομένη. Απουσίαζε το βαρύ πεζικό το οποίο είχε εξοντωθεί στη μάχη της Σελλασίας. Παρόλα αυτά ο Λυκούργος έφερε σε δύσκολη θέση την Αχαϊκή Συμπολιτεία και την ανάγκασε να απευθυνθεί και πάλι στη Μακεδονία για βοήθεια. Ο βασιλιάς Φίλιππος Ε΄ ανταποκρίθηκε και κινήθηκε κατά της Σπάρτης. Στη σύγκρουση στο Μενελάειο το 218, ο Λυκούργος επέλεξε με προσοχή το πεδίο της μάχης έτσι ώστε οι επιτιθέμενοι να κινηθούν σε λασπώδες έδαφος και να βρεθούν εκτεθειμένοι σε πλευρικές επιθέσεις από τους Σπαρτιάτες. Όμως παρά το στρατήγημα του Λυκούργου, ο στρατός του ήταν πολύ κατώτερος του μακεδονικού του και διασκορπίστηκε εύκολα.

Δέκα χρόνια αργότερα, το βαρύ πεζικό της φάλαγγας επανήλθε στις τάξεις του σπαρτιατικού στρατού. Ο νέος ηγέτης της Σπάρτης Μαχανίδας, ακολούθησε και αυτός την πολιτική των προκατόχων του και στράφηκε ενάντια στην Αχαϊκή Συμπολιτεία. Σημείωσε

μάλιστα ορισμένες επιτυχίες. Στο μεταξύ όμως είχε αναδιοργανωθεί και ο στρατός της Αχαϊκής Συμπολιτείας. Ο στρατηγός της Φιλοποίμην αναδιοργάνωσε το ιππικό και κυρίως οργάνωσε το πεζικό της Συμπολιτείας σύμφωνα με τα πρότυπα της μακεδονικής φάλαγγας. Τόλμησε μάλιστα να αντιμετωπίσει τον Μαχανίδα με τις δικές του δυνάμεις, χωρίς τη βοήθεια των Μακεδόνων. Η μοιραία μάχη έγινε στην Μαντίνεια το 207. Ήταν μια σφοδρή και αμφίρροπη σύγκρουση η οποία ξεκίνησε θετικά για τους Σπαρτιάτες αλλά εξαιτίας κακού συντονισμού κατέληξε σε καταστροφική ήττα. Οι απώλειες της Μαντινείας ήταν τεράστιες: σύμφωνα με τον Πολύβιο χάθηκαν περισσότεροι από 8.000 πολεμιστές, (ανάμεσά τους και ο Μαχανίδα), οι περισσότεροι από τους οποίους ήσαν βαρύ πεζικό της φάλαγγας. Αυτή η δεύτερη καταστροφή ήρθε να συμπληρώσει εκείνη της Σελλασίας, αφήνοντας τη Σπάρτη κυριολεκτικά στο έλεος των εχθρών της.

Σε αυτή την κρίσιμη στιγμή εμφανίζεται ο τελευταίος μεγάλος ηγέτης της Σπάρτης, ο Νάβις. Το επιτακτικό πρόβλημα που έπρεπε να επιλύσει ήταν βεβαίως η αναπλήρωση του ανθρώπινου δυναμικού. Για τον σκοπό αυτό δεν δίστασε, όπως κι ο Κλεομένης, να απευθυνθεί στους είλωτες. Όμως ο Νάβις δεν περιορίστηκε να τους χρησιμοποιήσει εκτάκτως, ως μέσον ενίσχυσης του στρατού του, αλλά τους ενέταξε στο πολιτικό σώμα της Σπάρτης. Ο αριθμός αυτών των νέων «Σπαρτιατών» του Νάβι, έφθασε έτσι τους 10.000 άνδρες. Ο Νάβις έλαβε μέριμνα και για την συστηματική οχύρωση της Σπάρτης, περικλείοντας τις 4 από τις 5 κόμμες της με πλήρες περιμετρικό τείχος που περιλάμβανε τάφρο και περισταυρώματα. Τέλος, έδωσε έμφαση στη δημιουργία ισχυρού στόλου μετατρέποντας τη Σπάρτη σε ναυτική δύναμη. Ως προς τον τρόπο άσκησης της εξουσίας του ο Νάβις κυβέρνησε σαν απόλυτος μονάρχης. Δεν είχε συμβασιλέα και διέμενε σε πολυτελές ανάκτορο. Το καθεστώς του δεν διέφερε σε τίποτε από τις ελληνιστικές μοναρχίες της εποχής του.

Στην εξωτερική του πολιτική ο Νάβις ακολούθησε την πολιτική των προκατόχων του, αλλά με πολύ μεγαλύτερη επιτυχία. Με ένα συνδυασμό στρατιωτικών επιχειρήσεων και έξυπνων διπλωματικών χειρισμών, πέτυχε να απλώσει την επιρροή της Σπάρτης από την Αρκαδία και την Αργολίδα, μέχρι το Αιγαίο και την Κρήτη. Ένα χαρακτηριστικό της πολιτικής του είναι ότι σε αντίθεση με τον Κλεομένη, ο Νάβις έπαιξε με επιτυχία το χαρτί της κοινωνικής επανάστασης, επεκτείνοντας τις κοινωνικές του μεταρρυθμίσεις και έξω από την Σπάρτη. Το αποτέλεσμα ήταν να προσελκύσει τα φτωχά λαϊκά στρώματα στις πόλεις της Πελοπόννησου. Όταν με έναν έξυπνο διπλωματικό χειρισμό πέτυχε να προσαρτήσει το Άργος στην επικράτεια της Σπάρτης, η πρώτη του ενέργεια ήταν να δημεύσει τις περιουσίες των πλουσίων και να τις μοιράσει στους Αργείους υποστηρικτές του. Το αποτέλεσμα ήταν ότι το Άργος έμεινε στο πλευρό της Σπάρτης ως το τέλος.

Γεγονός είναι σε μια περίοδο όπου γιγαντιαίοι κρατικοί σχηματισμοί αντιμάχονταν μεταξύ τους για την κυριαρχία στη Μεσόγειο, η Σπάρτη αναδείχθηκε σε υπολογίσιμη δύναμη και παρέμεινε στο πολιτικό προσκήνιο επί μία δεκαπενταετία. Με ευφυείς πολιτικούς ελιγμούς ο Νάβις κατόρθωσε όχι μόνο να κρατήσει την πατρίδα του μακριά από καταστροφικούς πολέμους, αλλά και να βρίσκεται στο τέλος με το μέρος των νικητών. Όμως αυτή η ισορροπία σε τεταμένο σχοινί δεν ήταν δυνατόν να διαρκέσει επ' άπειρον. Το 195 η Ρώμη, με πρόσχημα την κατάλυση της τυραννίας αποφάσισε να επέμβει δυναμικά στα εσωτερικά της Πελοποννήσου. Ο Ρωμαίος ανθύπατος Φλαμίνιος, επικεφαλής μιας τεράστιας δύναμης 50.000 ανδρών κατευθύνθηκε εναντίον της Σπάρτης. Η Σπάρτη όμως ήταν τειχισμένη και αποφασισμένη να αντισταθεί. Ο Φλαμίνιος, έχοντας εμπιστοσύνη στην αριθμητική και

ποιοτική του υπεροχή, επιχείρησε να την καταλάβει με έφοδο. Μα οι Σπαρτιάτες αμύνθηκαν πεισματικά. Όταν κάποια στιγμή οι ρωμαϊκές λεγεώνες πέτυχαν να εισβάλουν μέσα στην πόλη, οι Σπαρτιάτες έβαλαν φωτιά στα σπίτια που ήσαν δίπλα στο τείχος και μετά από άγριες οδομαχίες, απώθησαν τους εισβολείς. Η απόκρουση των Ρωμαίων ήταν ίσως η τελευταία ηρωική στιγμή της Σπάρτης. Αλλά η αντίσταση ήταν μάταιη. Οι Σπαρτιάτες είχαν φθάσει στα όρια της αντοχής τους. Αντίθετα ο στρατός του Φλαμινίνου είχε περισφίξει ασφυκτικά την πόλη και διέθετε τον εξοπλισμό για να προχωρήσει σε πολιορκία. Μπροστά στην συντριπτική υπεροχή των εχθρών και προκειμένου να αποφύγει το ολοκαύτωμα, ο Νάβις προτίμησε να συνθηκολογήσει με όρους και να εξασφαλίσει την ανεξαρτησία της πατρίδας του. Επί τρία χρόνια η Σπάρτη εξακολούθησε να υπάρχει ως ανεξάρτητη πολιτική οντότητα. Όμως το 192 ο Νάβις δολοφονήθηκε και η Σπάρτη υποτάχθηκε βίαια στην Αχαϊκή Συμπολιτεία. Έκτοτε, και μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση, έπαυσε να υφίσταται ως ανεξάρτητη πόλη-κράτος.

Είδαμε λοιπόν ότι η Σπάρτη, προκειμένου να ανταποκριθεί στις στρατιωτικές προκλήσεις της εποχής της, προχώρησε μέσω επαναστατικών μεταρρυθμίσεων στην αναδιάρθρωση των πολιτικών και κοινωνικών δομών της, καθώς και στον εκσυγχρονισμό του στρατού της. Με τις μεταρρυθμίσεις αυτές πέτυχε να διατηρηθεί στο πολιτικό προσκήνιο επί τρεις δεκαετίες. Θα ήθελα να υπογραμμίσω την συνέχεια της πολιτικής των τελευταίων ηγετών της Σπάρτης. Ο Κλεομένης εφάρμοσε το πολιτικό και κοινωνικό πρόγραμμα του Άγι, ενώ οι ριζοσπαστικές καινοτομίες του Νάβι αποτελούν εξέλιξη εκείνων που προηγήθηκαν από τον Άγι και τον Κλεομένη. Αλλά ακόμη και στην ταραγμένη δεκαπενταετία που μεσολάβησε ανάμεσα στον Κλεομένη και στον Νάβι, οι βασικές ιδεολογικές αρχές και οι στόχοι του Κλεομένη διατηρήθηκαν. Η εξωτερική πολιτική του Λυκούργου υπήρξε αντιαχαϊκή, αντιμακεδονική και, παρά την εμφανέστατη στρατιωτική αδυναμία της Σπάρτης, σταθερά προσηλωμένη στην ανάκτηση της σπαρτιατικής επικράτειας. Την ίδια πολιτική ακολούθησε φυσικά και ο Μαχανίδας. Επομένως υπάρχει ένα διακριτό νήμα που συνδέει τις δραστικές μεταρρυθμίσεις του Άγι Δ' και καταλήγει στην ολοκληρωτική επανάσταση του Νάβι. Στις διαρκώς αυξανόμενες προκλήσεις των καιρών, οι ηγέτες της Σπάρτης απαντούσαν με ολοένα και ριζοσπαστικότερες μεταρρυθμίσεις. Για την εφαρμογή αυτών των μεταρρυθμίσεων, αλλά και εξαιτίας της εφαρμογής τους, πανάρχαιοι θεσμοί καταργήθηκαν ή έχασαν τη σημασία τους. Η κλειστή κοινωνία των ομοίων άνοιξε με την ένταξη υπομειόνων, περιοίκων, μισθοφόρων αλλά και ειλώτων μέσα σ' αυτήν. Έτσι όμως, αλλοιώθηκε ο χαρακτήρας της πόλης: ώστε το τίμημα για την επιβίωση της Σπάρτης ήταν να απαρνηθεί τον εαυτό της. Στις αρχές του 2<sup>ου</sup> αιώνα η Σπάρτη είχε μεταβληθεί σε ένα μικρό βασίλειο ελληνιστικού τύπου, που είχε ελάχιστη σχέση με την Λυκούργεια Σπάρτη των κλασικών χρόνων. Το παράδοξο όμως είναι ότι στη συνείδηση των Σπαρτιατών αυτή η νέα Σπαρτιατική Πολιτεία του Κλεομένη και του Νάβι ταυτίστηκε με την «πάτριο πολιτεία». Η σπαρτιατική χίμαιρα, αυτή η παραπλανητική γοητεία που μέχρι σήμερα περιβάλλει τη Σπάρτη, έχει τις ρίζες της στην σπαρτιατική επανάσταση του 3<sup>ου</sup> αιώνα.

